

16.

Franz Kafka: Az átváltozás

FRANZ KAFKA (1883—1924) Csehországban élő, **német nyelvű, zsidó származású író** volt. Mint művészt életében csak egy egészen szűk baráti társaság ismerte. Legfontosabb alkotásait halála után adta ki barátja, Max Brod. Az igazi Kafka-renaisszánsz csak a második világháború után következett be. Az emberiséget ért megrázkódtatások, csalódások és szenvedések tették fogékonnyá az olvasókat az író sajátos világának befogadására: szinte valósággá váltak Kafka rémlátomásai.

A pályakép vonatkozó mozzanatai:

Prágában született 1883. július 3-án egy németül beszélő **zsidó kereskedőcsalád fiaként** (három leánytestvére volt). Maga a születési hely és az idő is mintegy meghatározta későbbi életét. Az Osztrák—Magyar Monarchia állampolgára, de a csehek között német, a németek között zsidó volt, mindenhol idegen maradt. — Az apa (Hermann Kafka) jól menő divatüzletével megteremtette családjának a polgári jólétet.

Az erős akaratú, hatalmas erejű férfi alulról küzdötte fel magát, s gyenge testalkatú, beteges fia szemében valóságos óriássá, **zsarnokká** vált. A gyermek mindentől félt: félt a szabótól, a tánciskolától, a számtanórától, az érettségítől, a betegségtől, de leginkább **az apjától**.

A prágai német gimnáziumban érettségizett, a cseh főváros német egyetemén — kedve ellenére — jogot tanult, s jogi doktorátust szerzett (1906). Az egyetemen kötött szoros barátságot Max Broddal. — Kafka csaknem élete végéig egy munkás-balesetbiztosítási intézetben dolgozott **tisztviselőként**. **Pedáns hivatalnok** volt, de folytonosan a kenyérkereset kényszere és az Írói hivatás között őrlődött. Naplójából, leveleiből tudjuk, hogy a hivatal valami mitikus szörnyeteggé, az embert dehumanizáló hatalommá nőtt képzeletében.

Családjától korán elidegenedett, néhány barátját leszámítva **magányosan élt**: egyedüllétét büntetésként, önbüntető állapotként fogta fel. A szerelemben sem tudott feloldódni: négy nőhöz fűzték érzelmi szálak, jegyességeit azonban rendre felbontotta. Mindezek ellenére nem élt aszketikus életet. Szerette a természetet, a napsütést, a vizet. Jól evezett, nagyokat úszott, élvezte a közös kirándulásokat, az olasz tengerpartot, a Garda-tó kékségét. Hivatali munkája mellett — főleg éjszaka — írta különös hangulatú novelláit és regényeit. 1917-től végleg elhatalmasodott rajta a veszedelmes, akkor még gyógyíthatatlan betegség, a tuberkulózis (**tüdőbaj**), — 1923-ban megpróbálta lerázni magáról kötelékeit. Utolsó szerelmével, Dora Diamanttal Berlinbe utazott, hogy szabad íróként folytathassa életét, betegsége azonban válságosra fordult. Utolsó heteit Bécs mellett, a kierlingi tudószanatóriumban töltötte. Itt halt meg 1924. június 3-án.

Életművének nagyobb része kéziratban maradt. Végrendeletében az író arra kérte barátját, Max Brodot, hogy kiadatlan munkáit égesse el. A jó barát nem teljesítette Kafka kívánságát, s műveit megmentette az utókor számára.

KAFKA VILÁGA

Az irodalomtörténészek és a kritikusok általánosan elfogadott véleménye szerint Franz Kafka **az elidegenedés, a magányérzet, a szorongó létbizonytalanság és létfenyegetettség** világirodalmi klasszikusa. (Az „elidegenedés” lényege: az emberi viszonyok eldologiasodása nyomán a társadalom, a világ idegen és riasztó jelenséggé válik az elmagányosodott egyén számára.)

Különös, furcsa világ tárul fel az olvasó előtt Kafka műveiben: novelláiban és töredékben maradt, befejezetlen regényeiben (Amerika; A per; A kastély). Több írása kezdődik a felébredés motívumával, de maga **az éberlét** lesz olyan, mint valami lidérces, nyomasztó

rémálom. A létezést, a világot az író megfejthetetlen, kiismerhetetlen talánynak tünteti fel, hősei szorongva, magányosan tévelyegnek benne ide-oda, mint egy labirintus útvesztőiben. Sorsukat valami személytelen, kísérteties, idegen hatalom irányítja: olyan törvények uralkodnak rajtuk, amelyeket nem ismernek. A helyüket nem találó szereplők szeretnének kitörni az emberi élet értelmetlenségének poklából, keresik az igazságot, a „**törvényt**”, de **sohasem találják meg.**

Ha az ember Kafkát olvas, menthetetlenül az az érzése, hogy fogalma sincs, miféle erők dobálják ide-oda, miféle hatalmak parancsolnak, és minek mi is a következménye. Ha az ember Kafkát olvas, egyszerre csak vizsgálni kezdi magát, vajon nem követett-e el valamit, amiért nem lehet tudni, kicsodák, nem lehet tudni, miféle eljárással teszik tönkre az életét. Ha az ember Kafkát olvas, egyszeriben úgy érzi, hogy idegenek közt él és idegen mindenkitől. Kafka egész életére, úgy látszik, alapvetően jellemző volt a **sokszoros idegenség. Zsidó volt németek között, miközben német volt a csehek között,** míg prágai csehnek számított az Osztrák-Magyar Monarchiában. Otthon németül élt, a hivatal ügyfelei közt csehül élt, otthon rosszul érezte magát egy **erős akaratú, zsarnoki apa** uralma alatt, a hivatalban, úgy látszott, jól érzi magát, mindvégig lelkiismeretes, szorgalmas **tisztviselő volt,** közben változatos szerelmek gyötörték meg... és mindezek elől mint egyetlen menedékhez menekült a magányhoz és az íráshoz. Az írás volt az igazi élete, noha egész életében alig néhány novellája jelent meg.

AZ ÁTVÁLTOZÁS

Kafka műveiben a **meghökkenítő, fantasztikus eseményeket természetesen valónak ábrázolja,** a való élet pontos és éles elmeselésével együtt. Ez a kettősség adja meg regényeinek, novelláinak sajátos jellegzetességét, belső izzását, feszültségét. A borzongató rémálmokat, a rémesen valószerűtlen, hihetetlen **aprólékosan kidolgozott, részletes leírás** teszi hihetővé. Az olvasó nem is az elképesztő dolgok halmozódásán ütközik meg, hanem azon, hogy az érthetetlen szörnyűségek oly maguktól érthetővé válnak. Az író a legteljesebb mértékben kihasználja a groteszk a helyzetben rejlő lehetőségeket. Hűvös tárgyilagossággal, távolságtartással, túlzások nélkül szól hőseinek gyötrelmeiről. S éppen ez erősíti fel végletekig a groteszk hatást. Hiányzik az írói kommentár, a beleézés vagy az azonosulás minden eleme: a szövegben nyoma sincs bármiféle rokonszenv vagy ellenézés megnyilvánulásának. **Ábrázolásmódja „hagyományos”:** Kafka lemond a „modernnek” nevezett epikai eszközökről: az események kronologikusan, lineárisan követik egymást. — Nem újítja meg a novella-műfajt. Megjelennek novelláiban a **parabolák, példázatok,** jelentésviláguk azonban bizonytalan, nehezen megfejthető. Az író ugyanis **nem ad magyarázatot** a megfejtéshez, de éppen ez a körülmény szinte kihívja **az értelmezés sokféleségét.** Kafka egész írói művét meghatározó élményei: az idegenség, a kiszolgáltatottság, a mindent behálózó hivatali rendszer áttekinthetlensége. Ez a bizonytalanság ült testet számos változatban Kafka novelláiban is, amelyekben olykor a legelképesztőbb váratlanságok következnek be.

Alighanem leghíresebb története **Az átváltozás** (1912), amelyben egy Gregor Samsa nevű kereskedelmi utazó egy reggel arra ébred, hogy svábbogárrá változott. Ennél borzongatóbb és szorongásosabb történetet aligha írtak. A történet a rovarrá változott ember rémült menekülni próbálása és a menekülés reménytelensége. Végül saját apja tapossa el.

A cím egyértelmű rájátszás **Ovidius Metamorphosis** (Átváltozások) című művére. Az antik költőnél az átváltozás mindig egy egyértelmű isteni akarat következménye. Kafkánál éppen ez az egyértelműség hiányzik a törvény ismeretlenségéből következően.

Az átváltozás a **klasszikus novella szabályai** szerint íródott, s mindössze egy fantasztikus dolog történik csak, az pedig az utazó ügynök féreggé változása. Ezt az egy csodát kell

elfogadnunk, utána már valóságként írja követhető a hős sorsa. A **szikár, pontos, tényközlő stílus a legabszurdabb jelenségeket is hihetővé teszi**. Az **abszurd történetet** úgy mondja el, mintha a legtermészetesebb dolgokról számolna be, méghozzá a legközvetlenebb hangon. **Stílusa világos, egyszerű**, az alkalmazott képek szemléletesek. A legképtelenebb helyzetek, a **legváratlanabb fordulatok hétköznapi mozzanatokként** kerülnek a történetekbe. És ez a **realista leírás csak fokozza az irrealitás rémisztőségét**.

A főhős, „Gregor Samsa egy reggel nehéz álomból arra ébredt, hogy ágyában óriási, csúf féreggé változott”. Az elbeszélésben ez az egyetlen valóban fantasztikus elem, az, hogy a főhős, „Gregor Samsa egy reggel nehéz álomból arra ébredt, hogy ágyában óriási, csúf féreggé változott” s ezután a cselekmény halad tovább, mintha minden a legnagyobb rendben lenne. Az író precíz pontossággal számol be hősének és családjának sorsáról. **Az átváltozás okáról nem tudunk meg közvetlenül semmit**.

Samsa **kereskedelmi utazó volt**, cége megbízásából textilminták alapján kötött üzleteket. Korábbi életéről megtudjuk, hogy szorgalmas, lelkiismeretes kereskedőként dolgozott. Csak a munkájának élt: a hajnali vonattal kelt útra, esténként sohasem mozdult ki otthonról. Csöndben újságot szokott olvasni, a menetrendet tanulmányozta, néha-néha lombfűrészrel ügyeskedett. Keményen kellett dolgoznia: **ő tartotta el a családot**, szüleit és húgát, s fizette apja csődbe jutott üzlete után az adósságot. Kiszolgáltatottságát csak fokozta, hogy az apa Gregor cégfőnökének tartozott, s az adósság részleteit még legalább öt-hat évig kellett volna törlesztenie. Ezért is volt kitéve főnöke fenyegetéseinek, zsarolásainak.

A képtelen átváltozás után a főhős **nem veszíti el emberi személyiségét**, tudata ép marad. Csodálkozva veszi észre teste metamorfózisát. Eleinte azt hiszi, csak álmodja az egészet: „Mi volna, ha még egy kicsit tovább aludnék és elfelejteném ezt az egész ostobaságot.” Majd gyorsan fel akar kelni, sürgeti a kötelességteljesítés parancsa: ha a hajnali vonatot lekészte is, a hét órát még elérheti. Az ágyból azonban nagy nehézségek árán tud csak kikecmeregni. Végül kénytelen felismerni tragikomikus helyzetét. Ezt a hihetetlen, fantasztikus átváltozást sokkal **tragikusabban éli meg a közvetlen környezet**, a család, mint maga a főszereplő. Családjá nem érti, miért nem indult még el, ám a kezdeti aggodalom (Gregor esetleg rosszul van, beteg, vagy valami szerencsétlenség történtvele) hirtelen rémült ijedségbe, kétségbeesésbe, rejtegetni való szégyenkezésbe csap át. A cégvezető egy ideig szemrehányásokkal illeti, gyanúsítgatja, fenyegeti alkalmazottját, de amint megpillantja ijesztő külsejét, egy hangos jajkiáltással hanyatt-homlok menekülni kezd. **Édesanyja ájultan** esik össze, majd segítségért kiáltva, esztét veszítve hátrál kifelé a szobából. Az **apát** az első pillanatban sírógörcs fogja el, később azonban dühös botrányával és újságlengetéssel kergeti, s **egy erős rúgással** téríti vissza szobájába. **Húgát** a döbbeneten túl főleg a testvére iránti **szánalom**, a részvét hatja át, a cselédlány viszont térdre hullva könyörög, hogy azonnal bocsássák el.

Gregor **az átváltozás után is embernek érzi magát**, emberi módon gondolkodik. Rovaralakjában eltöpreng régi életén. Aggódik családjáért, hogy kereső nélkül maradtak, önvádat érez a nekik okozott kellemetlenségeikért. Bántja, hogy húgát, Gretét nem küldheti már zeneiskolába, ahogy korábban tervezte. Megtesz mindent, hogy a többieket megkímélje szörnyalakjának látványától. Az emberekkel azonban már nem tud kapcsolatot teremteni: érti a szavakat, hallja, amiről társalognak, **az ő beszéde azonban már nem emberi beszéd**:

„Hallottad, hogy beszélt Gregor? - Állathang volt - mondta a cégvezető...”

Gondolatait, érzelmeit, vágyait képtelen másokkal közölni. Így **teljesen elszigetelődik**, magára marad. De rovar-létében inkább tud azonosulni elfojtott emberi énjével. **Tragikus diszharmónia** alakul ki lelki magáralálása ki, szellemi táplálék iránti áhítozása és szörnyalakja között. Grete hegedűjátéka meghatja, egészen elbűvöli, míg a többiekre semmiféle hatása sincs a zenének. „Hát állat ő, ha a zene így magával ragadja? Úgy érezte, hogy most rajzolódik ki előtte az út a hön sóvárgott ismeretlen táplálék felé.”

A novella nagy részében a főhős szemszögéből látjuk az eseményeket, figyelem. Húga egy ideig gondoskodik róla, de lassanként ő is belefárad ebbe. A családját csak annyiban érdekli Gregor sorsa, hogy a család kenyérkeresője nem tud dolgozni, és nekik kell pénzt keresni. Miután **a család minden tagja — elveszítvén Gregor fizetését — munkához jutott, egyre kevésbé akarnak tudomást venni róla**, szeretnének megszabadulni a kellemetlen teheről. Azzal áztatják magukat, hogy **az undorító rovar nem lehet Gregor**. A bútorokat kihordják a szobából, hogy Gregor könnyebben mozoghasson. A szobája afféle lomtárrá válik, amiben Gregor is csak afféle felesleges lom.

Három úriember érkezik a házba, akik kivesznek egy szobát (így a család újabb kereseti lehetőséghez jut). Gregort az apja ezután nem engedi ki a szobából, nehogy eljessze a vendégeket. Egyszer azonban mégis kijön, amikor húga hegedül. Azelőtt sosem érdekelte a zene, ez is bizonyítja, hogy féregként emberibb, mint bármikor. **Az apa dühében almákkal dobálja**, s az egyik alma mélyen belefúródik és elkezd rohadni benne. Egy este **Gregor meghallja**, amint családja arról beszél, hogy jobb lenne nekik nélküle, még a húga is a halálát kívánja. A végső ítéletet húga mondja ki: „Nem akarom ezelőtt a szörnyeteg előtt kiejteni bátyám nevét, ezért csak annyit mondom: meg kell próbálni megszabadulni tőle.” Ezt nem tudja elviselni, és **a szobájába vonulva nem eszik többé**.

A koplalástól teljesen elgyengült, erőtlen **Gregor haldokolva is megindultan és szeretettel** gondol vissza családjára. „Véleménye arról, hogy **el kell tűnnie**, ha lehet, meg határozottabb volt, mint a húgáé.” Az üres és békés elgondolkozásnak ebben az állapotában érte a vég. „Feje akarata ellenére lehanyatlott és orrlikaiból gyengén áradt ki utolsó lehelete. “ A teljesen lapos és kiszáradt testet a takarítónő kidobta a szemétkébe.

A család felszabadultan cseveg, elmennek sétálni, talán még boldogok is, annak ellenére, hogy fiuk halott.

Kafkának ez a novellája is az értelmezések sokaságát teszi lehetővé. **Miért változott féreggé Gregor Samsa?** Erre a kérdésre kell(ene) választ keresni. — Ismerve a Kafka-hősök sorsát, nem lenne célszerű egyetlen vétekre visszavezetni a féreggé válás szörnyű büntetését. Csak az okok láncolata adhat — ha egyáltalán adhat — valamiféle elfogadható feleletet, magyarázatot.

Az átváltozás sokértelmű, többféleképpen értelmezhető mű.

1.) Lélektani szint

A főhős neve beszélő név, a Samsa egyedül levőt, magának valót jelent. Az elidegenedett világot csak úgy lehet elviselni, ha az elgépiesedett emberi kapcsolatokat a szeretet oldja fel. Az átváltozás némileg önéletrajzszerű. **Gregor és az apa viszonyából hiányzik ez a szeretet, megjelenik az apa-fiú konfliktus** a műben. A családfő nem érti, nem szereti a fiát, csak a kötelessége teljesítését várja el tőle, s emiatt Gregort szorongás tölti el: „Gregor hiába kérlelte, kérését apja meg sem értette, hiába forgatta alázatosan a fejét, apja csak még nagyobbakat dobantott.” A családfő szerepét átvevő Gregort féreggé válása után éppen **az apja öli meg**, így szerezve vissza hatalmát a családban és a család fölött – “mintha a hang Gregor fölött már nem is egyetlen apáé volna”. Gregor és Grete kapcsolatát sem a szeretet, hanem a kölcsönös áldozathozatal jellemzi. Az áldozathozatal mindig önfeladással jár, ez pedig torzítja a személyiséget (Grete hisztérikus, kizárólagos birtoklási vágya és kötelességteljesítése). **Gregornak** a szenvedés, az önmagával való szembenézés keserve után **megadatik az önmagával és környezetével való megbékélés kegyelme és lehetősége**. Az átváltozás némileg önéletrajzszerű. A főhősnek is, Kafkának is lánytestvérei voltak. A nevük öt betűből áll, és egy kicsit hasonlít is, hasonlóan cseng (Kafka – Samsa). Az író is és a főhős is az egyedüli kereső volt a családban, mindketten félték apjuktól.

2.) Filozófiai-társadalmi szint

A novella parabola, azaz képes beszéd, **példázat az elidegenedésről, eldologiasodásról**. A mű hősei elfogadják az adott világot, s annak még legabszurdabb megnyilvánulását – Gregor féreggé válását – is a kellemetlenség fokán érzékelik. A létezés szintjén élő emberek tehát féreg módra élnek, illetve ez a világ féreggé változtatja az embert. A féregváltás okozta szorongás kényszeríti rá Gregort arra, hogy számot vessen életével. Gregor Samsa féreggé változásának az oka tehát **örömtelen, sivár élete, s emberi lényét már régen elvesztette, mire ténylegesen is bogárrá változott. Az átváltozás konkrétan, testileg mutatja be a belső eltorzulást, tárgyiasul a torz élet, Samsa üres, tartalmatlan élete**. Az idegenségérzet tárgyiasul, **a testét is idegennek érzi**, magától és a világtól is elidegenedett

Ha eltöprengünk Gregor Samsa örömtelen életén, azon kell csodálkoznunk, hogy oly sokáig lehetett tekintélyes kereskedelmi utazó (s nem előbb változott csúf féreggé). Gépies, lélekölő munkában teltek napjai. Ehhez az egyhangú, mechanikus robothoz járult mérhetetlen kiszolgáltatottsága, egzisztenciális függősége: a cégfőnök fölényes pökhendiséggel bánt bele, s az adósság miatt még zsarolhatta is. **Megalázottságában örökös rettegés lett az osztályrésze: félt a főnöktől, a cégvezetőtől, zsarnokoskodó apjától**. Lelkifurdalás gyötörte, hogy talán nem jól végzi munkáját, s elégedetlenek vele. Családja felháborító módon élőködött rajta, megvetette, kihasználta. Pusztá pénzkereső eszköznek tekintették, holott — mint később kiderült — mindnyájan képesek lettek volna gondoskodni magukról (az apa bankszolga lett, Grete elárúsítónő, az anya varrást vállalt egy divatüzletnek, egyik szobájukat albérletbe adták). **Az állandóan szorongó, megalázkodó, megalkuvó Gregornak embermivoltában nem volt elég ereje, akarata, hogy kitörjön ebből a bekerített helyzetből**. Megadta magát, s ez az önfeladás elpusztította egyéni életét, emberi méltóságát. Voltak ugyan tervei, hogy majd valamikor, öt-hat év múlva (az adósság lejártakor) talán változtathat életmódján, de ezek csupán bizonytalan ábrándozások maradtak, igazán maga sem hitt bennük. Sorsa szükségszerűen, szinte törvényszerűen vezetett emberi arcának elvesztéséhez. **Az akarat nélküli, bábként élt életnek a kivetítése, „tárgyiasulása” valósul meg az abszurd elbeszélésben. Féreg-állapotban válik emberré, de megbűnhődik a múlt miatt**.

Kafka tehát a társadalom elembertelenedésének rémületét fogalmazta meg. Az ő világában minden értelmetlenné, kiszámíthatatlanná és nagyon félelmetessé vált, alakjai végképp nem értenek semmit mindabból, ami velük történik, mintha maga az író vallaná be, hogy itt él a világ közepében, de fogalma sincs, mi miért és hogyan van. Közben azonban mindezt úgy mondja el, mintha a legtermészetesebb dolgokról számolna be a legközvetlenebb hangon. Stílusa világos, egyszerű, képei szemléletesek. A legképtelenebb helyzetek, a legváratlanabb fordulatok hétköznapi mozzanatokként kerülnek a történetekbe. És ez a közvetlen, **külső formája szerint realista hangvétel csak fokozza az irrealitás rémítő voltát**. Művei egy kor szorongásainak, megmagyarázhatatlan eredetű félelmeinek maradandó ábrázolásai.